

paleoambientals amb la integració de variables cartogràfiques ha permès als autors generar un mapa de riscos geomorfològics actuals i identificar els existents en el passat. 8) Els autors daten els dipòsits actuals i subactuals d'un fons de vall al sector central de la vall de l'Ebre a través de la dendrocronologia sobre *Tamarix canariensis*. 9) Aquest últim article de la sèrie de la depressió de l'Ebre i també del conjunt de la publicació tracta sobre el modelat de gresos als Monegres d'Osca, producte dels processos d'humectació i assecatge, haloclastisme i dissolució sobre aquests materials que donen lloc a sorres de fàcil transport èdlic.

En resum, doncs, i tal com hem dit al començament, estem davant d'una publicació que respon a un esdeveniment concret i que, malgrat el seu títol, no és una geografia física regional de l'Aragó. Amb tot, la primera part del volum centra el lector en el territori a través de la des-

cripció geomorfològica, climàtica, biogeogràfica, edàfica i hidrològica. Si se'n vol tenir un coneixement generalista més aprofundit, es pot consultar, per exemple: BIELZA, V. i altres (1994). *Geografía de los paisajes de Aragón*. Zaragoza: Departamento de Educación y Cultura de la DGA; ESCOLANO, S. (dir.) (1995). *Atlas de Geografía de Aragón*. Zaragoza: DPZ-Institución Fernando el Católico; HIGUERAS, A. (dir.) (1984). *Geografía de Aragón*. 6 vols. Zaragoza: Guara Editorial.

El valor dels articles és inqüestionable, així com el prestigi professional dels seus autors, i això garanteix els resultats dels seus treballs i dels mètodes científics utilitzats.

Jordi Nadal

Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona
jordi.nadal@uab.es

ORTEGA CANTERO, Nicolás (ed.)

Naturaleza y cultura del paisaje

Madrid: Fundación Duques de Soria y Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, 2004. Colección de Estudios, 91, 221 p.
ISBN 84-7477-920-0

La Fundación Duques de Soria és una institució cultural sense ànim de lucre, amb seu a Sòria, que va ser creada l'any 1989. D'aleshores ençà, ha impulsat investigació i debat que ha organitzat a l'entorn de diferents temàtiques: llengua, història, hispanisme, ciències, etc. D'una d'aquestes branques, la de ciències, sorgeix, l'any 1999, l'Instituto del Paisaje, que va néixer com a resposta a una proposta feta per Eduardo Martínez de Pisón, que, entre 1996 i 1998, havia dirigit un cicle de seminaris sobre medi ambient (Martínez de Pisón, 1998; Martínez de Pisón i Sanz, 2000) que constituïen la continuació dels realitzats a l'inici de la dècada de 1990, com els dirigits per Jesús García Fernán-

dez (1995, 1996) sobre medi ambient i geografia rural.

Així doncs, l'institut neix d'aquests seminaris i a la vegada n'impulsa l'organització anual des de punts de vista i temàtiques diferents. Per exemple, entre 1999 i 2001, sota el lema general de «Paisaje y ordenación del territorio», celebra tres seminaris que coordinen Florencio Zoido i Carmen Venegas (2002).

Juntament amb aquesta trajectòria, que ha abastat aspectes referits al medi ambient i a l'ordenació del territori, des de l'institut del paisatge també s'ha impulsat una línia d'investigació i difusió de caràcter més teòric i epistemològic sobre els estudis de paisatge. Mostra d'aquest

fet és el recull publicat del primer Encuentro del Instituto del Paisaje, trobada dirigida l'any 2000 per Nicolás Ortega Cantero, i que es publica amb el títol d'*Estudios sobre historia del paisaje español* (Ortega, 2002).

Per tant, el llibre que es ressenya aquí, l'heu de situar en el context dels seminaris organitzats per l'Instituto del Paisaje i l'apadrinament de la Fundación Duques de Soria, que en aquesta ocasió ha disposat del suport de les Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid. L'editor del llibre és un dels geògrafs espanyols que més ha treballat en els darrers vint anys sobre geografia i paisatge cultural: Nicolás Ortega Cantero. A més, ell ha estat l'organitzador del seminari que també dona nom al llibre *Naturaleza y cultura del paisaje*. Un recull de set aportacions que es corresponen amb les ponències que es van efectuar entre el 14 i el 18 de juliol de l'any 2003 al convento de la Merced de Soria, més una col·laboració d'un dels comentaristes que també va participar en el seminari. Abans de valorar les argumentacions expressades en el llibre, cal dir que aquest seminari va ser el primer d'una trilogia que va tenir continuïtat l'any 2004 («Paisaje, memoria histórica e identidad nacional») i que seguirà l'any 2005 («Imágenes del paisaje»).

Uns episodis que tenen a veure amb la història de la geografia que s'hi tracta a partir d'un conjunt de reflexions sobre els valors i els significats que el paisatge ha anat adquirint progressivament a mesura que s'avançava cap a la (post)-modernitat. Aquest fet ha portat a estructurar el llibre a partir de la idea principal que el paisatge geogràfic modern es configura a partir d'un dualisme basat en la raó (l'explicació) i el sentiment (la comprensió). Això condiciona la major part dels estudis de paisatge geogràfics posteriors i s'analitza en el llibre a partir d'un conjunt seleccionat de paisatges modèlics (que serveixen o que poden servir de

models) i que donen pas a una història geogràfica de l'estudi del paisatge i a un cas aplicat d'exemple amb el qual finalitza el llibre. Vegem-ho més detingudament.

La primera part s'inicia amb una ferma voluntat de fixar els fonaments del que Nicolás Ortega anomena «paisatgisme geogràfic modern», que es basa en el fet de demostrar com l'estètica i el sentiment van agafades de la mà amb les «noves» formes de conèixer i valorar la naturalesa a partir del segle XVIII. I és que plantejar l'interrogant sobre quin paper ha desenvolupat el paisatge en l'explicació dels fets geogràfics moderns, requereix l'assumpció que el paisatge és un concepte que des de la seva definició es mou entre dues aigües: d'un costat, el caràcter material i formal, la forma; d'un altre, els aspectes valoratius basats en la percepció. D'aquí ve el títol del llibre, *Naturaleza y cultura del paisaje*, i del primer article, «Naturaleza y cultura en la visión geográfica moderna del paisaje», que ha escrit Nicolás Ortega. La idea no és nova. Segons Serge Briffaud (1994), va ser un sociòleg, Jacques Cloarec, qui, als anys vuitanta, va haver de remarcar la dualitat del terme *paysatge*: «le paysage se présente au chercheur comme un objet duel. Il est à la fois élément du réel et objet idéal, réalité et représentation» (Cloarec, 1984, p. 285). Així, mentre que la ciència geogràfica viu de l'estudi de les relacions establertes entre societat i natura, de l'explicació de les diferenciacions regionals i de localització en l'espai que això provoca, el paisatge és una eina que permet analitzar aquestes realitats des d'un punt de vista físic i a la vegada mental, en interpretar la percepció que la societat fa d'aquest territori i la forma com el representa.

La dualitat formada per art i ciència és la característica fonamental de l'aparició del paisatgisme modern. Una idea present en tot el llibre i que ningú no dubta a vincular amb el moviment romàntic (a partir de la segona meitat del

segle XVIII). Una herència que recollirà A. Humboldt l'any 1808 en el que Nicolás Ortega considera el manifest fundacional del paisatgisme geogràfic modern: *Cuadros de la naturaleza*. A partir d'aquest moment i fins ara, la història geogràfica del paisatge és molt dinàmica i canviant en lapses temporals curts. La dualitat bascula sovint i per això Julio Muñoz («El orden natural del paisaje») explica com aquesta relació es trenca a finals del segle XIX com a conseqüència de la consolidació de la perspectiva científica del racionalisme positivista en el que constitueix l'inici d'una espiral que gira al voltant dels conceptes d'ordre natural i perspectiva paisatgística: la ciència del paisatge i la geografia de les escoles de l'est, l'ecologia dels paisatges, la ciència del geosistema i l'anàlisi integrada de paisatges, etc. La geografia, segons Julio Muñoz, ha pretès successivament *sentir, comprendre, explicar, controlar, transformar i ordenar/protegir* l'ordre natural de les coses.

A la segona part del llibre, i tenint en compte el moviment pendular entre la raó i el sentiment, entre l'ordre natural i la intervenció humana, s'hi presenten un seguit de paisatges que Nicolás Ortega ha considerat model·lics i representatius d'aquesta evolució: el paisatge de muntanya, el paisatge rural, el paisatge de jardí i el paisatge urbà. No és una elecció a l'atzar, ja que cadascun serveix per remarcar un seguit de valors propis del paisatge geogràfic modern: l'exaltació de la natura, l'empremta de les societats sobre el territori i la transformació del medi natural, idealitzada si parlem del jardí i brusca si ho fem de la ciutat.

Avui en dia ningú no pot dubtar del paper de la muntanya en la representació del nostre col·lectiu cultural, però, de quina manera es configura? Com neix aquest sentiment cap a ella? Quin valor simbòlic té? Són aspectes que Eduardo Martínez de Pisón relata magistralment a «El paisaje de montaña. La formación

de un canon natural del paisajismo moderno»: les muntanyes (la raó) i l'expressió de la Il·lustració i el romanticisme cap a elles (el sentiment). Per a la qual cosa, repassa la creació del model alpi europeu (dels Alps als Pirineus) i les aportacions fetes des del món de l'art i el de les ciències atrets per l'admiració i els nous coneixements. A partir d'un moment determinat, la muntanya és l'expressió més acabada de l'ordre natural, una idealització que es perpetua en el temps i que arriba fins als nostres dies.

Antonio López Ontiveros, a «Descubrimiento y conformación histórica de los paisajes rurales», defensa que l'origen del paisatge rural també s'ha de situar durant el romanticisme. Malgrat que tradicionalment s'ha cregut que els paisatges de conreus i zones planes havien passat de no considerar-se gens a viure subliminats a la muntanya i a l'alpinisme en general, López Ontiveros demostra com no és una preterició absoluta i com s'han de considerar alguns textos que també emeten judicis de valor sobre el paisatge rural.

El concepte de jardí el tracta Josefina Gómez Mendoza a «Paisaje y jardín: la plasmación de la idea de naturaleza», on la intenció de ruralitzar la ciutat, és a dir, situar la natura a l'interior de la ciutat a partir del jardí, apareix amb força en l'exemplificació que fa de Madrid. La capital de l'Estat espanyol serveix per demostrar com la natura ja s'idealitza i es transforma al segle XVIII, moment en el qual es donen les condicions polítiques i socials per fer-ho; com ara, per exemple, quan la Corona adquireix la plena propietat del Prado i el tanca amb més de cent quilòmetres de mur l'any 1749 o es converteix Aranjuez en explotació agrícola mantenint-ne els camins arbrats.

Francisco Quirós Linares, en el capítol «El paisaje urbano en la geografía española moderna», argumenta com la consideració de l'espai urbà com a tal i

la societat que l'habita no es pot considerar fins a la institucionalització de la geografia. D'abans, només en considera algunes descripcions generals, on la ciutat, segons ell, té poca importància geogràfica. Per això, repassa els orígens a partir d'*Une méthode de géographie urbaine*, de 1922, de Blanchard, i *Geografía de las ciudades*, de Manuel de Terán. I destaca l'escola de José Manuel Casas Torres (impulsor d'un gran nombre de tesis sobre geografia urbana) i l'aportació de Manuel de Terán.

Quatre paisatges model·lics (paisatge natural, rural, de jardins i urbà) que s'han convertit en icones d'identificació dels estudis de paisatge en general i de la geografia en particular. Però, què ho fa que siguin model·lics? Per què Nicolás Ortega en destaca aquests i no uns altres? Doncs, perquè apareixen directament relacionats amb el romanticisme i són hereus d'un moment històric en què la raó i el sentiment anaven de bracet. Només per aquest motiu. Per tant, l'important no és tant el moment com la consideració integrada dels dos aspectes, i això, és clar, fa que molts estudis del paisatge natural, rural i urbà que s'han fet, es fan i es faran, siguin censurables i no puguin rebre la consideració de paisatge geogràfic modern.

Potser per aquest motiu el llibre arriba a les darreres pàgines amb una suggerent valoració feta per Valentín Cabero Diéguez, «El paisaje en la geografía española actual», sobre el paper que ocupa el paisatge en la geografia espanyola actual, després d'analitzar-ne el camí recorregut i les diferents formes de tractament que ha rebut, sobretot a partir de la segona meitat del segle XX, i amb un bon exemple de la utilitat dels estudis de paisatge modern a les illes Canàries (Guillermo Morales i Daniel Marías: «Naturaleza, cultura y paisaje en las islas Canarias: El ejemplo del bosque de Doramas»).

En definitiva, un llibre molt bo al qual esperem que s'afegeixin les publicacions

que hi ha pendants dels dos seminaris organitzats i que serviran per completar un excel·lent estat de la qüestió sobre la geografia i el paisatge cultural en el tombant del segle XX.

Referències bibliogràfiques

- BRIFFAUD, Serge (1994). *Naissance d'un paysage: La montagne pyrénéenne à la croisée des regards XVI-XIX siècle*. Tarbes-Toulouse: Association Guillaume Mauran Archives de Hautes-Pyrénées i CIMA-CNRS Université de Toulouse II.
- CLOAREC, Jacques (1984). «Des paysages». *Études rurales*, núm. 95-96, p. 267-290.
- GARCÍA FERNÁNDEZ, Jesús (dir.) (1995). *Medio ambiente y desarrollo rural*. Valladolid: Universidad de Valladolid.
- GARCÍA FERNÁNDEZ, Jesús (coord.) (1996). *Medio Ambiente y crisis rural*. Valladolid: Universidad de Valladolid.
- MARTÍNEZ DE PISÓN, Eduardo (dir.) (1998). *Paisaje y medio ambiente*. Valladolid: Fundación Duques de Soria. Grupo Endesa i Universidad de Valladolid.
- MARTÍNEZ DE PISÓN, Eduardo; SANZ HERRÁIZ, Concepción (eds.) (2000). *Estudios sobre el paisaje*. Madrid: Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid. Fundación Duques de Soria (Colección de Estudios, núm. 67).
- ORTEGA CANTERO, Nicolás (ed.) (2002). *Estudios sobre historia del paisaje español*. Madrid: Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid. Fundación Duques de Soria i los libros de la Catarata (Historia y Paisaje. Serie Estudios, núm. 1).
- ZOIDO, Florencio; VENEGAS, Carmen (coords.) (2002). *Paisaje y ordenación del territorio*. Sevilla: Junta de Andalucía. Fundación Duques de Soria.

Albert Pèlachs

Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona
albert.pelachs@uab.es